BALIKESİRLİ BİR İSLAM ÂLİMİ
İMAM BİRGİVÎ

II. CİLT

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN

Dr Öğr. Üyesi Ahmet Ali ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy ABDELGHANY

BALIKESİR – 2019

İmam Birgivî Selefî mi yoksa Mâtürîdî mi?

Abdullah DEMİR*

Özet

Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573), eserleri ve savunduğu görüşleri ile gerek yaşadığı dönemde ve gerekse vefatından sonra tanınan ve etkisi devam eden Osmanlı âlimlerinden birisidir. Başta *el-ʿAvâmil* ve *İzhâr* olmak üzere Arap grameri konusunda kaleme aldığı kitapları, ahlâk ve tasavvufa dair *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* adlı eseri ve fıkha dair çalışmaları, onun yaygın bir şöhrete kavuşmasında etkili olmuştur. Ayrıca onun kişiliği ve ilmi şahsiyeti de tanınıp bilinmesinde etkilidir. Zira onun en dikkate değer yönü, kendi dönemindeki dinî, ahlâkî ve sosyal meselelere özel önem vermesi ve bunlarla ilgili şahsî görüşlerini ve tenkitlerini cesaretle ortaya koyabilmesidir. Birgivî'nin fıkıhta Hanefî, itikadî görüşleri itibari ile ise Mâtürîdî olduğu kabul edilmektedir. Bu tebliğde, Birgivî'nin *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* adlı kitabı ile kendisine nisbetle yayımlanan *Dâmiġatü'l-mübtedi'în* adlı eserde yer alan konular çerçevesinde mezhebi kimliği ele alınmıştır. *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* ve *Dâmiġatü'l-mübtedi'în* adlı eserlerde öne çıkarılan ve savunulan kelâmî görüşler, Mâtürîdîliğin temel kabulleri ve görüşleri ile uyumludur. Bu açıdan onun Mâtürîdî mezhebine mensup olduğu düşünülebilir. İstifade ettiği ilmi kaynakları da onun Hanefî-Mâtürîdî âlimleri ile bağlantısını ortaya koymaktadır. Zira onun "Şeyh el-İmâmü'z-Zâhid Hüccetü'l-Hak ve'd-Dîn İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr" diye anarak Mâtürîdî kelâmcısı Ebû İshâk es-Saffâr'a (ö. 536/1139) ve onun *Telḫîṣü'l-edille* adlı eserine atıf yaptığı bilinmektedir. Özellikle *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*'de yer alan Kaderiyye, Keysaniyye, Râfızîler, Hâricîler, Yezidiyye ve Neccâriyye gibi fırkaların bazı görüşlerinin küfrü gerektirdiğinin anlatıldığı bölüm, *Telḫîṣü'l-edille*'nin ilgili kısmı ile aynen örtüşmektedir. Buna göre Birgivî'nin Mâtürîdî kelâmına dair kaynaklarından birisinin *Telḫîsü'l-edille* olduğu anlaşılmaktadır. Buna

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, abdillahdemir@hotmail.com

karşın *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*'de yer verdiği "emrolunan", "yasaklanan" ve "mendup olan" ilimler şeklindeki tasnifinde, kelâm ilmini yasaklanan disiplinler arasında sayması ve bu ilimle ilgili ihtiyaçtan fazla miktarda araştırma yapılmasının nehyedildiğini düşünmesi, Mâtürîdî din anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Onun kelâma karşı bu bakışı, Hanefîler içinde Buhara Hanefileri tarafından savunulan bir anlayıştır ve İmam Mâtürîdî'nin öncülüğünü yaptığı Semerkant Hanefileri veya başka bir ifade ile Mâtürîdîler tarafından benimsenen din anlayışından farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Birgivî'nin mezhebini, kimliğini ve zihniyetini, Selefî veya Mâtürîdî olarak ifade etmek, durumu tam olarak açıklamaktan uzaktır. Bu tebliğde, onun Selefî din anlayışını değil Hanefiler içinde kelâma mesafeli duran Buhara Hanefîleri'nin din anlayışını, başka bir ifade ile Mâtürîdîlerce temsil edilen *mütekkelim Hanefiliğ*ine karşı *fakih Hanefiliğini* benimsediği tezi, temellendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Birgivî, Mâtürîdîlik, Mâtürîdî, Selefî, Buhara Hanefîleri, Semerkant Hanefîleri, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, *Dâmiġatü'l-mübtedi'în.*

Was Imam Birgivī follower of Salafī Understanding or Māturīdī sect?

Abstract: Birgivī (Birgilī) Meḥmed Efendī (929–81/1523–73) was one of the Ottoman scholars who was known with his works and opinions both during his period and after his death. In addition to his character and scholarly personality, his books on Arabic grammar, especially *ʿAwāmil* and *Iẓhār, al-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya* on morality and Islamic mysticism, and his works on Islamic law gained him a good reputation. His most notable side was that he prioritized religious, moral and social issues of this time and could boldly state his opinions and criticism over these issues. It is accepted that Birgivī is Ḥanafī in terms of fiqh and is Māturīdī in terms of ʿaqidah. In this assertion, Birgivī's denominational identity has been discussed within the context of discursive topics in the book named *al-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya* and the book named *Dāmigha al-mubtadiīʾn,* which was published in response to the former. Kalāmī opinions put forward and argued in *al-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya* and *Dāmigha al-Mubtadiīʾn* are compatible with the fundamental standpoints of Māturīdīyya. In this regard, it can be said that he adopted the Māturīdī religious approach. The scholarly sources that he utilized reveals his relationship with Ḥanafī-Māturīdī scholars. It is known that he addressed to Māturīdī theologian, Abū Isḥāq al-Ṣaffār al-Bukhārī (d. 534/1139) and to his work *Talkhīṣ al-adilla li-qawāʿid al-tawḥīd* by referring him as "Shaykh al-Imām al-Zāhid Hujjat al-Ḥaqq wa al-dīn Ibrāhīm b. Ismāīl al-Ṣaffār". The chapter of *al-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya,* in which he pointed out that the views of some sects, such as Qadarriya, Kaysāniyya, Rāfiẓīs, Khawārij, Yazīdīs, Najjāriyya are acts of blasphemy, tally with the relevant chapter in *Talkhīṣ al-adilla*. Accordingly, it has been found out that one of the sources of Birgivī on Māturīdī discourse was *Talkhīṣ al-adilla*. However, the fact that he considered ʿIlm al-Kalām (Islamic Theology) among the disciplines that were forbidden in his disciplinary classification as "*al-Maʾmūr biha* (what is ordered)", "*Manhiyy ʿanha* (what is forbidden)", and "*Mandūb ileyhā* (which bring reward to the doer but lead not to punishment when omitted)" in *al-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya,* and the fact that he claimed any redundant study on these discipline was forbidden does not comply

with the Māturīdī understanding. His opinion towards this discourse is an understanding voiced by Bukhārā Ḥanafīs and differs from the religious understanding of Samarqand Ḥanafīs, Māturīdīs led by Abū Manṣūr al-Māturīdī (d. 333/944). Therefore, defining the religious understanding of Birgivī as Salafī or Māturīdī is far from comprehensively explaining the situation. This paper seeks to evidence the argument that Birgivī did not adopt Salafī Understanding but he adopted Bukhārā Ḥanafīs, alias *Faqīh Ḥanafīs* (Jurist Hanafīs), which remains far from Islamic Theology, rather than *Mutakallim Ḥanafīs* (Theologian Hanafīs), which is represented by Māturīdīs.

Keywords: Birgivī (Birgili), Māturīdiyya, al-Māturīdī, Salafī, Bukhārā Ḥanafīs, Samarqand Ḥanafīs, al-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya, Dāmigha al-Mubtadiīʾn.

GİRİŞ: SELEF, SELEFÎ, SELEFİYYE

İmam Birgivî'nin Selefî olduğunu iddia edenler yanında, onu İbn Teymiyye mektebinin Osmanlı'daki temsilcisi gibi görenler de bulunmaktadır.[1] Birgivî'nin "Selefî veya Hanbelî olduğu" şeklinde bir kanaatin yaygınlaşması veya bu şekildeki "hatalı bilginin"[2] kabulü, onun eserlerinden yeterince istifade edilmesine engel teşkil edecektir. Çünkü El Kâide ve DEAŞ gibi yapılanmalar ve terör grupları, dehşete düşüren eylem ve söylemleri ile "Selef" kavramını, olumsuz bir çağrışım yapar noktaya taşımışlardır.

Selef kelimesi, sözlükte "önce gelmek ve geçmişte kalmak" anlamlarına gelir.[3] Terim olarak ise ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan sahâbîler ve tâbiîn için kullanılır. Selefin üstünlüğü, ümmetin en hayırlısının Hz. Peygamber döneminde yaşayanlar, sonra onların ardından gelenler sonra da onları takip edenler olduğu yolunda rivayet edilen "En hayırlı dönem benimkidir. Sonra arkasından gelendir. Sonra da onun arkasından gelen dönemdir." hadisine dayanır.[4] Bu hadisi Birgivî de *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* adlı eserinde farklı rivayetleri ile aktarmaktadır:

> "İnsanların en hayırlıları, benim asrımdakiler, sonra ardından gelenler sonra onların ardından gelenlerdir".

---

[1] Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi (Makaleler-Araştırmalar)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 178, 222.

[2] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600)* adlı eserinde Birgivî'yi "Hanbelî mezhebini izleyen Birgivî" şeklinde *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet* adlı kitabında ise "Hanbelî mezhebinde bir âlim" olarak nitelendirmektedir. Ayrıca kalema aldığı DİA maddesinde, para vakıfları konusunda "Birgivî ve Kadızâdeliler şüphesiz ki daha dar Hanbelî öğretisini takip ediyorlardı." demektedir. Bk. Halil İnalcık, "Kanun (Mali Yönetim ve Kamu Yönetimi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/326.

[3] Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 2068.

[4] "خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ / خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِينَ يَلُونِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ / خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِينَ بُعِثْتُ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ" Bk. Müslim, "Feżâʾilü'ṣ-ṣaḥâbe", 210-214; Müsned [nşr. Arnaût], 4/76-77; Buhârî, "Şehâdât", 9, "Aṣḥâbü'n-nebî", 1.

> "Hangi insanlar daha hayırlıdır, diye soruldu. 'İçinde bulunduğum asırdakiler, sonra ikinci ve sonra üçüncü nesiller' buyurdu".[5]

"Hz. Muhammed ümmetinin hayırlıları (Ḫayru ümmetî)" veya "İnsanların hayırlıları (Ḫayru'n-nâs)" şeklinde nitelendirilen övülen dönemlerde yaşayan nesiller, klasik eserlerde "Selef-i sâlihîn (Salih Öncü Nesiller)" nitelendirmesi ile anılmaktadır. Bu kullanımı itibari ile Selef veya Selef-i sâlihîn tabirleri, olumlu anlam yüklüdürler. Selef-i sâlihîn denilen öncü nesillerin en belirgin özellikleri, "Ben Müslümanım diyen birini tekfir etmemek", "İdareye itaat etmek" ile "fitneden uzak durmak" şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte, ilk üç dönemde yaşamış olan âlimlerin, gerek fıkhî gerekse itikadî konularda farklı düşündükleri konuların bulunduğu da bilinmektedir. Örneğin dönemsel açıdan ilk üç asır içinde yani selef kategorisinde yer alan Ebû Hanife ile Ahmed b. Hanbel'in itikadî ve fıkhî konularda farklı düşündükleri bilinen bir hususdur.

II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren bazı âlimler, ashap ve tâbiînin kelâmî konularla ilgilenmediklerini ileri sürerek bu konuların tartışılmasını ve bunların anlaşılmasında kullanılan te'vil yöntemini bid'at olarak nitelendirmişlerdir. Kelâmcılardan ve onların kullandıkları te'vil yönteminden uzak durmayı tercih eden bu din anlayışı, kelâmî anlamda bir mezhep kimliği kazanamasa da fıkhi açıdan Hanbelilik olarak mezhepleşmiş ve varlığını sürdürmüştür. O gün için kelâm yöntemini temsil eden ve Abbâsî Devleti'nde ele geçirdikleri yönetim gücünü kullanan Mu'tezile mensuplarının Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) baskı ve işkence uygulamaları ve onun bu baskılar karşısında dik duruşu, devam eden süreçte Mu'tezile'yi yasaklayan yeni Abbâsî yönetiminin Hanbeliliği desteklemesi, itikadî alanla ilgili kabulleri de bulunan bu din anlayışını güçlendirmiştir. Ahmed b. Hanbel'in önderliği etrafında gelişen ve güçlenen bu din anlayışını, "Selef yolu" veya "Selefiyye" olarak adlandıranlar olsa da "Hanbelî din anlayışının Selef-i sâlihînin yolu" ile özdeş olduğu veya "Hanbelîler'in Selef-i sâlihînin din anlayışını temsil ettiği" iddiası, sorunludur. Hanbelî din anlayışını

[5] Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye ve's-sîretü'l-Aḥmediyye*, thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî (Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1432/2011), 102-103.

Selefilik olarak anmak, bir anlamda onların Selef-i sâlihînin yolunu temsil ettiği iddialarını onaylama anlamı taşıdığı için bizce isabetli değildir.

Hanbelî din anlayışı, *Kitâbü's-Sünne* müellifi Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923), *Şerḥu Kitâbi's-Sünne* yazarı Hasan b. Ali el-Berbehârî (ö. 329/940) ve *el-İbâne ʿan şerîʿati'l-firaḳı'n-nâciye* sahibi İbn Batta el-Ukberî'nin (ö. 387/997) kelâm karşıtı görüşleri ile güçlenmiştir. V. (XI.) ve VI. (XII.) yüzyıllara gelindiğinde ise Hanbelî âlimler içinde kelâm metodunu kısmen benimseyip te'vili bazı konularda kullanan ılımlı bir akım ortaya çıkmıştır. Kādî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), öğrencisi Ebü'l-Vefâ İbn Akīl (ö. 458/1066) ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) tarafından temsil edilen bu akım, "Hanbelî Mütekellimler" olarak anılabilir. Ancak onların, Hanbelî mezhebinin kelâm karşıtı seyrini değiştirmekte başarılı olamadıkları belirtilmelidir.

Hanbelî din anlayışı, *Taḥrîmü'n-naẓar fî kütübi Ehli'l-kelâm'ı* telif eden Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) etkisi ve özellikle Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) çabası ile VII. (XIII.) ve VIII. (XIV.) yüzyılda tekrar güç kazanmıştır.[6] İbn Teymiyye ve İbn Kayyim, selefin görüşlerine vurgu yapmaları ve onlara bağlılıklarını ifade etmeleri sebebi ile sonradan "Selefî" olarak anılmışlardır. Felsefeye ve Aristo mantığına cephe alarak İslamî ilimleri bu düşüncelerden arındırmaya, Müslümanları zühd çizgisini aşan bâtınî yönü bulunan tasavvufi anlayışlardan uzaklaştırmaya ve toplumunu bid'at ve hurafelerden arındırmaya çalışma, "Selefilerin" en belirgin özellikleridir.[7]

Burada İstanbul merkezli olarak ortaya çıkmış olan Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) ve onun takipçileri Kadızâdeliler'e de değinmekte fayda vardır. Onlar, Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları bid'at olarak nitelendirerek şiddetle reddetmişlerdir. Kadızâdeliler'in fikri anlamda Birgivî Mehmed Efendi'den (ö. 981/1573) etkilendikleri kabul edilmektedir. Bu kabulde, onların Birgivî'nin Türkçe kaleme aldığı *Vasiyetnâme-i Birgivî* ile

[6] Selefî din anlayışının tarihsel sürecinin güzel bir tasviri için bk. M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/400.

[7] Selefiyye hakkında bk. Özervarlı, "Selefiyye", 36/400.

Arapça telif ettiği *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* adlı eserleri yaygın biçimde okumalarının, ayrıca Birgivî gibi toplumu bid'atlerden arındırma hedefinde olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Ancak Birgivî ile Kadızâdeliler arasında, bid'atlarla mücadele yöntemi açısından temel bir farklılık bulunmaktadır. Birgivî, bid'atlarla ilmî ve fikrî mücadele yolunu seçerken; Kadızâdeliler, IV. Murat'ı da etkileyerek kahvehaneleri yıktırmak ve tütün yasağına uymayan çok sayıda insanı katlettirmek[8] gibi bid'atlarla fiilî mücadele yolunu tercih etmişlerdir. Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra takipçileri, şer'an haram olduğu kesin delillerle sabit olmayan bazı şeylerin haramlığını da iddia ederek bunları yapan Müslümanları küfürle de suçlamaya başladılar. Bu dönemde onların liderliğini Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1072/1661) üstlenmiştir. Kadızâdeliler'in yaşadıkları dönemde tenkit ettikleri meselelere tasfiyeci bir tutumla yaklaşıp bütün bid'atları gerekirse şiddet kullanarak ortadan kaldırmayı amaçlamaları, devlet düzenini tehdit eder seviye ulaştığında, devletin müdahalesi ile hareketin gücü ve etkinliği kırılmıştır.[9]

XII. (XVIII.) yüzyılda Hanbelî din anlayışı, eserlerinde İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin kitaplarına sıkça başvuran Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) ve onun liderliğini yaptığı dinî-siyasî akım olan Vehhâbîlik ile tekrar dikkatleri üzerine çekmiştir. İbn Abdülvehhâb, "insanların (Müslümanların) şirk ve bid'attan vazgeçmemeleri halinde imamın yetkisi ile zor kullanılarak ve gerekirse savaşla yola getirilmeleri" yönünde fetva vermiştir.[10] Müslümanlar içindeki farklı inanç ve geleneklere karşı siyasi ve askeri güç kullanmaları, işgal ettikleri yerlerdeki baskıcı uygulamaları ve Müslümanları dinden çıkıp kâfir olmakla itham etmede pervasız davranmaları, İbn Abdülvehhâb ve taraftarları Vehhâbîleri, içinden çıktıkları Hanbelî din anlayışından farklı bir noktaya taşımıştır. Her ne kadar Suudi Arabistan Devleti kurulduktan sonra Vehhâbîler, silahla müdahale anlayışından geri adım atmak zorunda kalmış olsalar da dayandıkları fikri temellerden Müslümanlara

[8] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Omanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1983), 3/356.

[9] Kadızâdeliler hakkındaki bilgiler, DİA maddesinden özetlenmiştir. Bk. Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 100-102.

[10] Muhammed b. Abdilvehhâb, "Kitâbü'l-Cihâd", *Mü'ellefâtü'ş-Şeyḫi'l-İmâm Muḥammed b. ʿAbdilvehhâb*, ed. Abdülazîz er-Rûmî v.dğr. (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, ts.), 2/359-360.

karşı silah ile müdahalede bulunmayı meşru gören radikal grupların beslenmesini engelleyememişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye ve Muhammed b. Abdülvehhâb ile taraftarları için de kullanılan Selefiyye ve Selefilik adlandırması, günümüzde İslâm coğrafyasında ortaya çıkan terörle ilişkilendirilen çeşitli grup ve örgütler için de tanımlayıcı bir etikete dönüşmüştür. Oysa sayılan kişi ve gruplardan hiçbirinin "Selef-i sâlihîn" olarak anılan Sahâbe ve tâbiîn neslinin İslâm anlayışını temsil ettiği ve tam olarak yansıttığı söylenemez. Anılan kişileri ve takipçilerini Selefiyye olarak anmak, onların "Selef-i sâlihînin yolunda oldukları" iddialarını doğrulama anlamı taşıması sebebi ile sorunludur. Selefiyye ismi özellikle günümüz dünyasında olumsuz çağrışım yapan bir kavrama dönüşmüştür. Zira günümüzde kendini Selefî olarak nitelendiren gruplar; "kendileri gibi düşünmeyen Müslümanları tekfir etmekte mahzur görmemeleri", "itikadî konularda sosyal medya ortamında bile tartışmayı hevesle kollamaları", "kamu düzenine ve asayişe zarar veren fiillerinde bulunmaları" ve "fitneye sebep olmaları" gibi ilk dönem Selef-i sâlihîn neslinin uzak durduğu görüş, tutum ve davranışları ile belirgin hale gelmişlerdir. Zikredilen gerekçeler sebebi ile "İmam Birgivî Selefî mi, Hanefî-Mâtürîdî mi?" sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruya; Birgivî'nin itikadî görüşleri, dini anlama yöntemi, tasavvufa yaklaşımı ve bid'atlarla mücadele anlayışı tespit edilerek cevap verilmeye çalışılacaktır.

1. BİRGİVÎ'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

Birgivî, her bireyin itikatta ve amelde mezhebini bilmesini ve "İtikatta mezhebin nedir?" sorusu yöneltildiğinde "Ehl-i sünnet ve'l-cemaat" şeklinde cevap vermesini gerekli görür. Ona göre Ehl-i sünnet, "Rasûlullah'ın ashâbı ve cemaati, her ne itikat üzre oldular ise odur". Birgivî, ashabın itikat ettiği bu görüşlerin, *Vasiyetnâme* adlı eserinde sıraladığı itikadî görüşler olduğunu düşünmektedir.[11] Onun bu eserde saydığı itikadî kabuller, Hanbelî din anlayışı ile değil genel itibari ile

[11] Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, *Vasiyyet-name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, haz. Musa Duman (İstanbul: R Yayınları, 2000), 106; İslâmbûlî Ahmed b. Muhammed Emîn Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye fî şerḥi'l-Vaṣiyyeti'l-Muḥammediyye* (İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1258).

Mâtürîdî mezhebinin görüşleri ile uyumludur. Zaten Birgivî'nin *Vasiyetnâme* adlı eserini şerh eden Ahmed b. Muhammed Emîn Kadızâde (ö. 1197/1783), *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye fî şerḥi'l-Vaṣiyyeti'l-Muḥammediyye*'de onun sözlerini açıklamada sadedinde İmam Mâtürîdî'nin Hanefîler'in itikatta imamı olduğu şöylece açıkça dile getirmektedir: "Eh-i sünnet itikadında imam ikidir. Birisi Ebû Hanîfe'nin talebesinden İmam Hüdâ Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî adında meşhur bir âlim ve kâmil bir zâttır. Doğru itikatta hakikatin zirvesine ulaşmış bir imamdır. Diğer İmam Şâfiî talebesinden İmam Ebü'l-Hasan Eş'arî denmekle meşhur bir âlim ve kâmildir. Doğru itikatta mahirdir. Hanefî âlimleri itikatta Şeyh Ebû Mansûr'u imam edinmişlerdir. Bu iki mezhep Ehl-i hidayet ve Ehl-i sünnettir".[12]

Birgivî'nin; Osmanlı döneminde basılan ilk dini eser olan[13] *Vasiyetnâme (Risâle-i Birgivî)* ile *Şerhu Âmentü*, *Risâletü't-Tevḥîd*, *Aḥvâlü'l-etfâli'l-müslimîn, Tuḥfetü'l-müsterşidîn fî beyâni fıraḳı meẕâhibi'l-müslimîn, Kitâbü'l-İrşâd fi'l-aḳāid ve'l-ibâdât* ve *Kitâbü'l-Îmân* adlı akaid konularını içeren eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Mâtürîdîliğe ait görüşler içeren *Dâmiġatü'l-mübtedi'în* adlı kitap da ona atfen yayınlanmıştır.[14] Birgivî'nin en önemli eseri, vefatından bir yıl önce 17 Şaban 980/24 Aralık 1572 tarihinde telifini tamamladığı *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*'dir. Bu eser üç bölümden (bâb), her bölüm ise üç alt başlıktan (fasıl) oluşur. "Tashîhü'l-İ'tikād (İtikadın Düzeltilmesi)" başlığı, ikinci bölümün ilk konusunu oluşturur. Birgivî, bu başlık altında, eserini yazma amacını itikadı, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi çerçevesinde tashih etmek şeklinde belirtir. Dolayısıyla bu başlık altında belirtilecek kelâmî görüşler, ona göre Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in itikadî kabulleridir. Eserde yer alan görüşler incelendiğinde, onun Hanbelî veya Selefî olarak nitelendirilmesinin doğru olmayacağı anlaşılabilmektedir.

Birgivî'nin ele aldığı sıraya göre onun Mâtürîdî kimliğini yansıtan ve Hanbelî din anlayışı ile Eş'arîlik'ten ayrıştığı görüşleri şunlardır:

---

[12] Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye*, 131.

[13] Ali Birinci, "Birgivî Risâlesi: İlk Dinî Kitap Niçin ve Nasıl Basıldı?", *Türk Yurdu* 112/ (1996): 13-14.

[14] Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, *Dâmiġatü'l-mübtedi'în kâşifetu butlâni'l-mülhidîn*, thk. Abdurrahman es-Sâyih - Tevfîk Ali Vehbe (Kahire: Dârü'l-Afâki'l-Arabiyye, 1431/2010).

1. "Yüce Allah cisim, araz ve cevher değildir".[15] Birgivî, araz ve cevher gibi kelâmî kavramları kullanarak Allah'ın bunlara benzemediğini belirtmektedir. Oysa İbn Teymiyye, Allah hakkında olumlu veya olumsuz anlamda bu kavramların kullanılmasını selef anlayışına aykırı bulmaktadır.[16]

2. "Allah'ın sıfatları; Hayat, ilim, semi', basar, irade, tekvîn ve kelâmdır".[17] Görüldüğü üzere Birgivî, Mâtürîdî mezhebinin en belirgin özelliği olan "tekvîni, müstakil bir sıfat olarak kabul etme" geleneğini benimsemekte ve sürdürmektedir. Ahmed Kadızâde, *Vasiyetnâme* şerhi *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye*'de mezhep ismi anarak bunu açıkça dile getirmektedir "Mâtürîdiyye'ye göre sıfat-ı sübûtiyye sekizdir. Tekvîn hakiki sıfattır. Cumhur-i Eş'ariyye'ye göre ise yedidir, tekvîn kudret sıfatına dahildir."[18] "Mâtüridiyye mezhebinde sıfât-ı ef'aliyye, tekvîn sıfatının taalluku olup ona râcidir. Mesela yaratmak, yok etmek, öldürmek, diriltmek, rızık vermek ve diğerleri gibi. Bunlar tekvîn sıfatına râcidir."[19]

3. "Kelam sıfatı, harf ve ses cinsinden değildir. Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, mahluk değildir".[20] "Kıraat, lafız, kitabet ve hıfz yaratılmıştır. Okunan, yazılan ve hıfzedilen ise yaratılmamıştır".[21] Kelâm(-ı nefsî), Birgivî'nin de belirttiği gibi harf ve ses cinsinden değildir. Ahmed Kadızâde, *Vasiyetnâme* şerhinde Birgivî'nin bu konudaki ifadelerini şöyle açıklamaktadır: "Allah (mütekellimdir). Yani hakiki sıfat olan kelâm ile mevsuftur. (Söyler) kelâm-ı lafzî'yi yaratıp muhataba işittirir. (Lakin) söylemesi (bizim gibi dil ile değil). Zira azadan ve konuşma uzvu olmaktan beridir. Peygamberlerden (bazılarına) kendisi (vasıtasız söyler)di. Cebrail vasıtasıyla olmayıp, Allah kelâmı lafzî'yi yaratıp işittirir".[22] Bilindiği üzere kelâmın, kelâm-ı nefsî ve kelâm-ı lafzî olmak

---

[15] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye,* 78.
[16] Takıyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmûʿu fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed Kāsım (Medine: Mücemmau'l-Melik Fahd, 2004), 3/81.
[17] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 78; Birgivî, *Vasiyyet-name,* 98.
[18] Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye*, 35.
[19] Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye,* 40.
[20] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye,* 78-79; Birgivî, *Vasiyyet-name,* 97.
[21] Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, *Tuḥfetü'l-müsterşidîn fî beyâni fıraḳı meẕâhibi'l-müslimîn*, Thk. Avni İlhan, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 208-209.
[22] Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye,* 34.

üzere ayrı mütalaa edilmesi, Mâtürîdî din anlayışının bir ifadesidir. Birgivî'nin kendisi bu ayrımı açıkça dile getirmemiş olsa da onun görüşleri takipçileri tarafından bu kapsamda anlaşılmıştır.

4. "İman ve İslam, birdir. Ameller, imanın hakikatinin dışındadır. İman artmaz ve azalmaz. Kendisinde iman ve İslam bulunan kimsenin 'Ben gerçekten mü'minim' demesi gerekir. 'Ben müminim inşallah' demesi uygun olmaz".[23] Birgivî, imanın tanımı ve artıp eksilmesi gibi konularda Mâtürîdî mezhebinin kabullerine aynen uymaktadır. Oysa bu konularda Hanbelî veya Selefi akımların farklı düşündükleri bilinmektedir.

5. "Allah, hakîmdir. Hikmetsiz ve faydasız hiçbir iş yapmaz".[24] Allah'ın fillerinde hikmet bulunduğuna vurgu yapmak, Mâtürîdî mezhebinin bir diğer belirgin yönüdür.

6. "Yüce Allah, her ne kadar kulların bütün fiillerinin yaratıcısı ise de kulların iki zıttan yani taatler ve masiyetlerden her birine taalluk edebilen cüz'î iradeleri ve kalbî tercihleri vardır. Bunların hariçte varlıkları yoktur ki yaratmaya ihtiyaç duysun. Yüce Allah, cüz'î iradeyi, kulların fillerini yaratmak için sıradan bir şart kılmıştır".[25] Cüz'î iradenin yaratılmış olmadığı ile ilgili Birgivî'nin aktarılan görüşleri, Mâtürîdî kelâmcılarınca savunulan temel bir görüştür. Birgivî, Eş'arî'nin cebr-i mutavasssıt görüşünü de aynı bağlamda aktarmakta ve "Eş'arî'nin görüşüyle Cebriyye'nin cebr-i mahz görüşü arasında fark yoktur" diyerek onu ağır şekilde eleştirmektedir.[26]

Yukarıda sayılan itikadî görüşler ve bunların alındığı kaynak eserler, Hanefî-Mâtürîdî din anlayışına işaret etmektedir. Bu kapsamda sayılan görüşler, Ebû Hanîfe'nin *Fıkhu'l-ekber*, Ömer en-Nesefî'nin *Akāid* ve Ebû İshâk es-Saffâr'ın (ö. 534/1139) *Telḫîṣü'l-edille* adlı eserlerinde yer alan itikadî kabuller ile uyumludur. Onun, "Şeyh el-İmâmü'z-Zâhid Hüccetü'l-hak ve'd-dîn İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr" diye anarak Mâtürîdî

[23] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 83; Birgivî, *Vasiyyet-name*, 104-105; Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye*, 119.

[24] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 77. Hikmet ve sefeh konusunda Birgivî'nin fetvası şöyledir: "Bir kimse 'Yüce Allah'ın hikmetsiz iş yapması caizdir' derse, kâfir olur. Çünkü o böyle demekle Allah'ı sefehle nitelendirmiş olur". Bk. Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 92.

[25] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 199.

[26] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 200.

kelâmcısı Ebû İshâk es-Saffâr'a ve onun *Telḫîṣü'l-edille* adlı eserine açıkça atıf yaptığı da bilinmektedir. Bu atıftan onun *Telḫîṣü'l-edille*'yi okuduğu anlaşılmaktadır.[27] Birgivî'nin itikadî görüşlerini konu edinen araştırmalarda ulaşılan sonuçlar da onun Mâtürîdî mezhebini benimsediğini teyit etmektedir.[28] Buna karşın Birgivî'nin eserlerinde İbn Teymiyye ve telifatına atıf olmadığı gibi tam aksine onun eserlerini açıklamak için yazılan kitaplarda İbn Teymiyye ve takipçilerine itikadî konularda açık eleştiriler getirildiği görülebilmektedir. Örneğin Ahmed Kadızâde'nin kaleme aldığı Vasiyetnâme şerhi, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye fî şerḥi'l-Vaṣiyyeti'l-Muḥammediyye*'de "İbn Teymiyye ve takipçileri 'Allah Teâla üst taraftadır. Üst taraf duaların kıblesidir. Hak üst tarafta olduğundan dua edilince oraya yönelinir.' demektedirler. Oysa Allah cihetten münezzehtir." denilerek eleştirilmektedir.[29] İtikadî konulardaki görüş ayrılıkları, yöntemsel farklılıktan kaynaklanır ve bu açıdan temel bir ayrışmaya işaret eder. Dolayısı ile İbn Teymiyye ve Birgivî gibi farklı itikadî görüşleri savunan kişi ve grupların aynı din anlayışını benimsediklerini yani "Selefî" olduklarını ileri sürmek, konuya yüzeysel yaklaşılmasının bir sonucu olarak görülebilir.

2. BİRGİVÎ'NİN İTİKADİ KONULARI ANLAMADA YÖNTEMİ

Birgivî kelâm ilmini, itikadî konuları anlama ve yorumlamada geçerli bir yöntem ve kurucu bir ilim olarak görmemekte ve kabul etmemektedir. Zira *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*'nin "Şeriat-ı Muhammediyye'de Önemli Hususlar" bölümünün "İlimlerin Sınıflandırılması" başlığı altında bu tercihini belirtmektedir. Birgivî ilimleri üç kategoriye ayırmaktadır. *Öğrenilmesi Emredilen İlimler (Me'mûrun biha), Öğrenilmesi Yasaklanan İlimler (Menhiyyün anhâ) ve Öğrenilmesi*

[27] Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, "Aḥvâlü'l-eṭfâli'l-müslümîn", *Resâilü'l-Birgivî*, ed. Ahmed Hâdî el-Kassâr (Lübnan: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011), 124.

[28] Emrullah Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 57; Adem Arıkan, *Hanefiliğin Bidat Karşıtı Söylemi - Dâmiğatu'l-Mübtedi'în Örneği-* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2016), 14; Adem Arıkan, "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Osmanlı'da İlm-i Kelâm Âlimler, Eserler, Meseleler*, ed. Osman Demir v.dğr. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2016), 478.

[29] Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye*, 15.

Mendup Olan İlimler (Mendûb ileyhâ).[30] Ona göre emredilen ilimler, farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olmak üzere ikiye ayrılır. Her bireyin bilmesi gerekli bilgiler, farz-ı ayn kapsamına girer. Birgivî, bu bilgileri, ilm-i hâl olarak netleştirir ve her Müslümana farz olan bilgilerin bu alana ait olduğunu vurgular. Ona göre ilim mâluma tabidir. Mâlum olan durum, farz veya haram ise onu öğrenmek de farzdır. Birgivî, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadını bilmeyi de bu kapsamda düşünür.[31] Ona göre fıkhın tamamı, tefsir, hadis, usûl ilimleri (usûl-i hadîs, usûl-i fıkh) ve kıraat, farz-ı kifâye kapsamındadır. Toplumda bazılarının bunları bilmesi, diğerlerinden sorumluluğu kaldırır.[32] Birgivî'ye göre öğrenilmesi nehyedilen ilimler ise ihtiyaçtan fazla olan miktarın yasaklandığı ilm-i kelâm ve ilm-i nücûmdur.[33]

Birgivî'nin kelâm ilmi ile ilm-i nücûmu (astronomiyi) aynı kategori altında değerlendirmesi ve ihtiyaçtan fazla bu ilimlerin öğrenilmesinin yasaklandığını belirtmesi, Mâtürîdî kelâm mezhebinin teşekkülünde öncü rolü üstlenen "kurucu" âlimlerin görüşü ile uyumlu değildir. Bu noktada Hanefîler'in kendi içlerinde, kelâm ilmine verdikleri değere ve öneme göre iki farklı eğilim içinde olduklarını belirtmek gerekmektedir. Mâtürîdîliğe ait kelâmî görüşlerini benimseyen ilk grup, kelâm ilmini bir "araç ilmi" olarak görmez. Onlara göre kelâm, dini anlama için temel bir yöntemdir. Dolayısı ile de bu ilim için "ihtiyaçtan fazla" kaydını kullanmak doğru değildir. Bu görüşün öncüsü İmam Mâtürîdî'dir ve kendisini Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve Ebû İshâk es-Saffâr gibi *Mütekellim Hanefiler* takip etmişlerdir.[34] Bu âlimlere, *muhakkik Hanefiler*, *Mütekellim Hanefiler* veya *Semerkant Hanefileri* denir. "Mâtürîdîler"

[30] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 108-139.
[31] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 111-112.
[32] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 113.
[33] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 115.
[34] Hanefiler'in kelâm ilmine bakışlarındaki farklılık için bk. Abdullah Demir, "Mâtürîdî Âlimi Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Kelâm Müdâfaası", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/1 (Haziran 2016): 445-502; Abdullah Demir, "Mâtürîdî Gelen-ekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri: Mâverâünnehirli Mütekellim Hanefîlerin Din Anlayışı", *Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-I Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III*, ed. Recep Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 19-48; Abdullah Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütekellim Hanefîler Örneği", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik – Mâturîdîlik)*, ed. Cengiz Cuhadar v.dğr. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 1: 643-658.

denildiğinde asıl olarak bunlar kastedilmektedir. Mâtürîdîliğe ait kelâmî görüşlerini benimseyen ikinci grup ise kelâm ilmini dini anlama yöntemi olarak değil bir "alet ilmi" olarak görmekte ve bu ilmin yalnızca ihtiyaç duyulunca "savunma amacıyla" kullanılmasını meşru görmektedir. Daha çok *Fakih Hanefîler* tarafından temsil edilen bu anlayışa, klasik eserlerde *Buhara Hanefîleri* olarak atıf yapılır.[35] Buhara Hanefîleri veya Fakih Hanefîler , ilk defa meşhur Hanefî fakihi Kādîhan'ın *Fetâvâ Kādîhan* adlı eserde, yaklaşık olarak 578/1182 tarihinde Mâtürîdî'yi açık ve net olarak Ehl-i sünnet'in reisi olarak anmasından sonra onu itikadî konularda mezhep lideri olarak anmaya başlamışlardır.[36] Buna karşın Fakih Hanefîler, her ne kadar Mâtürîdî'yi imam olarak kabul ederek Mâtürîdîliğin genel kelâmî kabullerini benimsemiş olsalar da kelâm ilmine karşı mesafelerini korumuşlar ve kelâm yöntemini kullanmama tavırlarını sürdürmüşlerdir. Sonuçta tarihsel süreç içinde Hanefîler arasında kelâm yönteminden ve kelâm ilminden uzak duran ancak *akāid risâlesi* ve *ilmihal* türündeki eser aracılığı ile Mâtürîdî mezhebine ait kelâmî görüşleri öğrenip kabul eden bir gelenek ortaya çıkmıştır. Birgivî'nin yaptığı ilim tasnifinde kelâmı, "ihtiyaçtan fazlası yasaklanan ilimler" kategorisinde görmesi ve değerlendirmesi, onun kelâmı bir usûl ve yöntem ilmi olarak görmediğini, bir "savunma ilmi" olarak gördüğünü göstermektedir. Zaten o, usûl ilimlerini emredilen ilimler başlığı altında tasnif etmekte ancak orada kelâm ilmine yer vermemektedir. Kelâm ilmine karşı bu bakışa sahip Birgivî'nin "Mâtürîdî kelâm yöntemini" benimsediğini söylemek, kabul etmediği bir anlayışı zorla ona nisbet etme anlamı taşıyacaktır. Dolayısıyla onun, kelâm yöntemini temel bir usûl/yöntem ilmi olarak benimsemediği ve kullanmadığı söylenebilir. Bu açıdan onu, yöntemsel açıdan Semerkant Hanefîleri yani Mütekellim Hanefîler içinde saymak güçleşmektedir. Zaten kendisi de eserlerinde Fakih Hanefîler'in görüşünü yansıtan "İhtiyaçtan fazla kelâm ilmi öğrenmek, onun üzerinde derin inceleme ve münazara yapmak yasaklanmıştır" fetvâsını benimseyerek aktarmaktadır. Ayrıca kelâm ilmi

[35] Mâtürîdîler'in Mütekellim Hanefîler ve Fakih Hanefîler şeklinde yöntemsel açıdan farklılaşması hakkında bk. Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 81-103; Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütekellim Hanefîler Örneği", 1: 643-658.

[36] Demir, *Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi*, 84.

aleyhine olacak şekilde "Kim kelâm ile ilgilenirse ismi âlimler defterinden silinir" fetvasına eserinde yer vermektedir.[37]

Birgivî, eserinin aynı bölümünde Ebû Hanîfe'ye "Bir şüphe meydana gelmedikçe, kelâma dalmak mekruhtur. Eğer şüphe meydana gelirse, o şüpheyi gidermek vacip olur. Bu, deniz kenarında duran kimsenin durumuna benzer. Bu kimsenin, kendini denize düşürmemesi gerekir. Eğer denize düşürse, bize, onu çıkarmak vacip olur." görüşünü de atfeder. Bu görüşten hemen sonra da "Ben derim ki, Ebû Hanîfe'nin bu sözü kelâm ilmini öğrenmenin farz-ı kifâye olduğunu ifade eder. Ancak zeki, dindar ve ciddiyetle iş yapan kişilerden başkasının onu öğrenmemesi veya öğretmemesi gerekir. Aksi halde bâtıl mezheplere meyletmesinden korkulur."[38] şeklinde, kelâmın farz-ı kifâye olduğu yönündeki kanaatini belirtir. Burada, Birgivî'nin kelâmın dini açıdan meşruiyeti konusunda Hanefî fıkıhçılar tarafından aktarılan olumsuz fetvalar nedeni ile kendi görüşünü berraklaştırmada zorluk yaşadığı anlaşılmaktadır. Zira eserinde yaptığı ilim tasnifinde kelâm ilmini, farz-ı kifâye olan ilimler kapsamında saymamıştır. Oysa yukarıda aktardığımız görüşünde "Ben derim ki, Ebû Hanîfe'nin bu sözü kelâm ilmini öğrenmenin farz-ı kifâye olduğunu ifade eder." kanaatini dile getirmiştir. Birgivî'nin kendi eserinde de yaşadığı kelâma nasıl değer biçileceği meselesi, Fakih Hanefîler ile Mütekellim Hanefîler arasındaki yöntemsel farklılığın en açık örneğidir. Kelâmın dini meşruiyeti konusunda net tavır takınan Hanefîler, Mütekellim Hanefîler'dir bir diğer isimlendirme ile Mâtürîdî kelâmcılarıdır. Birgivî'nin kelâmı dini nassları anlamın ve yorumlamanın temel bir yöntemi olarak benimsemekte zorlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Fakih Hanefîler in belirgin özelliğidir. Zaten o, görüşlerini tespit ve izah bağlamında daha çok fıkıh ve fetvâ eserlerini kaynak olarak kullanmaktadırlar. Radıyyüddin es-Serahsî'nin (ö. 544/1149) *el-Muḥîṭ bi'l-fiḳh*'ı, Burhaneddin el-Merğinânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si, Mevsılî'nin *el-İḫtiyâr li-taʿlîli'l-Muḫtâr*'ı, İftiharuddin Tâhir el-Buhârî'nin (ö. 542/1147) *Ḫulâṣatü'l-fetâvâ*'sı, Kādîhân'ın *Fetâvâ Ḳāḍîḫân*'ı ve Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *el-*

[37] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 115-117.
[38] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 117.

Fetâva't-Tatarḫâniyye'si, kaynak olarak sıkça atıf yaptığı eserlerdir.[39] Birgivî'nin reddetmek istediği görüşleri *Şerḥu'l-Mevâḳıf* ve *Şerḥu'l-Maḳāsıd* gibi eserden istifade ederek eleştirmesi, asıl olarak onun Hanefî fıkıh ve fetva literatüründen beslendiği tespitini zayıflatmamaktadır. Fakih Hanefîler, kelâmı ihtiyaç duyulunca düşmana karşı kullanılan bir silah gibi düşünmekte ve bu silahı kullanmaya mecbur olmadıkça ondan uzak durulmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Tarihsel süreçte de Batı Karahanlılar döneminde Mâtürîdî'yi imam olarak benimsemeleri Eş'arîlik tehlikesine karşı bir mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde Osmanlı döneminde Mâtürîdîliğin yeniden gündeme gelmesi benzer zorunluluklara dayanmaktadır denilebilir.

Birgivî'nin itikadî konuları anlamada, te'vil yöntemini de kullanmadığı söylenebilir. Zira Birgivî, *Tarîkatü'l-Muhammediyye* eserinin Allah'ın sıfatlarını konu edindiği bölümünde haberî sıfatlara hiç değinmez.[40] Dolayısıyla onun "yed" ve "vech" gibi haberî sıfatları te'vil edip etmediği bu başlık altında öğrenilemez. Ancak Birgivî'nin, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah b. el-Hasan el-Irakî Hanefî'nin *el-Fıraḳu'l-müfteriḳa beyne ehli'z-zeyġ ve'z-zendeḳa* adlı eserinden özetleyerek hazırladığı[41] *Tuḥfetü'l-müsterşidîn fî beyâni fıraḳı meẕâhibi'l-müslimîn* adlı kitabında te'vil yapılmaması gerektiğini belirtir. Bu görüşünü Ahmed b. Hanbel'e atıfla şöyle dile getirir: "Müteşabih âyetlere inanırız ancak te'vilini yapmayız. Ahmed b. Hanbel'den Allah'ın arş üzerine istiva etmesi konusunda soruldu. O şöyle cevap verdi: İstiva bilinmektedir. Ona inanmak vaciptir. Niteliği ise bilinmemektedir. Onun niteliği hakkında soru sormak bid'attır".[42] *Vâsiyetnâme* adlı eserinde ise "Selbî Sıfatlar" başlığı altında "Allah; suret, şekil, renk, aza, baş, kulak, göz, dil, burun, el ve ayak gibi

[39] Birgivî'nin kaynakları hakkında bk. Huriye Martı, *Birgivî Mehmed Efendi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 62; Birgivî'nin fıkhî referansları hakkında bk. Mehmet Özkan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Fakihi Muhammed Birgivî'nin Fıkhî Meselelere Yaklaşımı* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 348-358.

[40] Bk. Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 78.

[41] Avni İlhan, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 174.

[42] Birgivî, *Tuḥfetü'l-müsterşidîn fî beyâni fıraḳı meẕâhibi'l-müslimîn*, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 173-215.

şeylerden münezzehtir"[43] diyerek selbî ve tenzihî tarzda görüşünü ifade eder. Ancak âyet ve hadislerde Allah hakkında kullanılan "el" ve "yüz" gibi ifadelerin ne anlamada geldiği hakkında te'vil yöntemini kullanmaz. Ahmed Kadızâde ise *Vasiyetnâme* şerhi, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye*'de "Selef-i sâlihîn, Kur'an ve hadislerde geçen müteşabihleri te'vil etmeyip, kastedilen mânaları ancak Allah bilir dediler. En sağlam ve doğru yol budur. Selef-i sâlihînden sonra gelen âlimler, zamanlarında dalâlet fırkaları Mücessime ve Müşebbihe gibiler çok olduğundan müteşâbihleri zan yoluyla uygun mânalara te'vil ettiler. Böyle yapmalarının sebebi, dalâlet fırkalarını red ve müminlerin itikatlarını korumaktı. Mesela yed kelimesini kudret ve nimet manasına tefsir edip istiva sözcüğüne istila ve muhafaza manası verdiler. Bu yol kuvvetlidir ve sağlamdır." demektedir. Ahmed Kadızâde aktardığımız yorumu ile hem *teslîm* hem de *tevîl* yöntemini benimseyenleri rencide etmemektedir.[44] Oysa Birgivî, hem te'vîl yöntemini kullanmamakta hem de kullanılmasını bid'at olarak nitelendirmektedir. Hanefî gelenek içinde Haberî sıfatların açıkça te'vil edilmesi, Mâtürîdîler'in eserlerinde görülen bir durumdur. Birgivî bu tercihi ile Mütekellim Hanefîler'den uzaklaşarak Fakih Hanefîler ile aynı çizgide konumlanmaktadır.

Mütekellim Hanefîler ile Fakih Hanefîler arasındaki bir diğer farklılık, imandan çıkıp küfre girmeye sebep olan sözleri konu edinen *elfâz-ı küfür* eserlerin telifinde ve bu telife yönelten yöntemsel farklılıkta görülmektedir. Kelâm yöntemini benimseyen Mâtürîdîler, görüşlerini kelâm eserlerinde; fıkıh formasyonu ile itikadî konulara yaklaşan Hanefî Fakihler ise daha ziyade elfâz-ı küfür risâlelerinde görüşlerini ortaya koymuşlardır. Soru cevap formatında kaleme alınan elfâz-ı küfür risalelerinde, verilen cevaplar genelde "küfürdür" veya "küfür değildir" tarzındadır. Kısa soru ve cevaplarla bir kişinin inancı hakkında hüküm vermek, kelâm yöntemine ve mütekellim din anlayışına uygun değildir. Zira kelâm ilmi tarihsel süreçte büyük günah işleyen Müslümanları tekfir etme girişimlerine karşı bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan üzerinde düşünmeden kolaylıkla verilen "küfürdür" hükmü, kelâm yöntemi ile bağdaşmaz. Kelâm yönteminden bilinçli olarak uzak durmayı

[43] Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, *Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)* (İstanbul: Dâru't-tıbâati'l-cedideti'l-ma'mûre, 1220/1805), 96.
[44] Bk. Kadızâde, *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye*, 16.

tercih eden Hanefî fakihler, ibadet alanında olduğu gibi inanç alanında da kısa fetvalar ile bu hüküm verme yolunu tercih edebilmişlerdir. İslâm düşünce tarihinde elfâz-ı küfre dair risalelerin Hanefîler içinde kelâm ilmine mesafeli duran Fakih Hanefîler ve özellikle de Osmanlı âlimleri tarafından yazıldığı söylenebilir. Elfâz-ı küfür fetvâları içeren dikkat çeken eserler şunlardır:

Ebü'l- Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) – *Nevâzil* (Ebu'l-Kâsım es-Saffâr (ö. 326/938) ve Ebû Bekir el-Belhî'den rivayetle).

Kādîhan (ö. 592/1196) – *Fetâvâ Kādîhan*

Burhâneddin el-Buhârî (ö. 616/1219) – *el-Muḥîtü'l- Burhânî*

Âlim b. Alâ (ö. 786/1384) – *el-Fetâva't- Tatarḫâniyye*

Bezzâzî (ö. 827/1424) – *Fetâvâ*

Komisyon (1075-1083/1664-1672) – *el-Fetâva'l-Hindiyye*

Şeyhîzâde'nin (ö. 1078/1667) – *Mecmaʿu'l-enḥur fî şerḥi Mülteḳa'l-ebḥur*

Osmanlı âlimlerinden;

Bedr er-Reşîd Muhammed b. İsmâil – *Risâle fî elfâẓi'l-küfr*

Arabşah b. Süleyman el-Bekrî – *en-Necât min elfâẓi'l-küfr*

Ahîzâde Yûsuf Efendi – *Hediyyetü'l-mühtedîn fî elfâẓi'l-küfr*

Ganîm b. Muhammed el-Bağdâdî – *Ḥışnü'l-İslâm fî elfâẓi'l-küfr ve'l-ʿaḳāʾid*

Nûh b. Mustafa – *Akāid ve Elfâz-ı Küfür*

Muzaffer b. İbrâhim el-Hatîb – *Risâle fî beyâni kelimeti'l-küfr ve aḥkâmı men tekelleme bihâ*

Birgivî – *Risâle fî beyâni'l-elfâẓ ve'l-efʿâli'l-küfriyye*

İbn Ebû Nasr – *Risâle fî elfâẓi'l-küfr*

Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî – *Beyânü'l-iʿtiḳād ve mâ yeksürü ileyhi iḥtiyâcü'l-ʿibâd*

İbrâhim b. Hasan el-İşkodravî – *Risâle fi't-taḥẕîr ʿan istiʿmâli kelimeti'l-küfr*

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî (ö. 1893) – *Câmiʿu'l-mütûn ve elfâẓi'l-küfr*[45]

Birgivî'nin elfâz-ı küfür konusunda verdiği fetvâlar incelendiğinde, bunların kelâm yöntemi kullanılarak verilmediği rahatlıkla söylenebilir. Birgivî'nin fetvâlarından bazıları aşağıda sunulmuştur:

"Bir kişi bir diğerine 'Başın tıraş et ve tırnakları kes. Zira sünnet-i Rasûldür' dese, o dahi 'İşlemezim' dese, bu söz küfürdür, demişlerdir. Diğer sünnetler de böyledir." [46]

"İmamlarımızdan rivayet edilmiştir ki eğer bir şehrin halkı misvak kullanmayı terk üzre cem' olsalar kâfir kırar gibi onları kırmak gerektir."[47]

"Bir kimseye 'Namaz kıl' diseler, o da 'Kılmazım' dese kâfir olur, demişler." [48]

"Bir kimse 'İman artar veya eksilir' dese küfürdür' demişler." [49]

"Bir kimse bir âlime sebepsiz yere sövse veya buğz etse, onun küfründe korkulur" [50]

"Kafirlerin işlerini güzel itikat etmek küfürdür demişlerdir." [51]

"Bir kimse bir âlimin ağzına sövse kâfir olur, demişlerdir."[52]

"Bir kimse 'Allah gökte benim şahidimdir' dese, kâfir olur."[53]

---

[45] Elfâz-ı küfür eserlerine dair bilgiler için istifade ettiğimiz önemli bir çalışma için bk. Said Nuri Akgündüz - Zübeyir Bulut, "Akâidden Fıkha: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Elfâz-ı Küfür", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017): 900-908; Osmanlı Hanefî âlimlerince yazılan eserler hakkında bk. A. Saim Kılavuz, "Elfâz-ı Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1995), 11/27.
[46] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 115.
[47] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 115.
[48] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 115.
[49] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 115.
[50] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 115.
[51] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 115.
[52] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 116.
[53] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 117.

"Bir kimse 'ilim meclisinde benim ne işim var?' yahut 'Âlimlerin dediğini yapmaya kim kadir olur?' dese veya fetvayı bıraksa 'Nedir bu?' dese, kafir olur demişlerdir."[54]

"Bir kişi küfür söylese biri de buna gülse, kafir olur."[55]

"Bir kimse 'Tanrı'dan hali yer yok' dese, kâfir olur demişlerdir."[56]

"Bir kimse 'Âdem peygamber bez dokudu' dese birisi de 'Öyle ya çulha (dokumacı) oğlanlarıymışız' dese kâfir olur, demişlerdir."[57]

"Bir kimse bir küçük günah etse, birisi de ona 'Tevbe et' dese, o dahi 'Ne işledim, tevbe edem' dese, kâfir olur demişlerdir."[58]

"İki kişi çekişseler, biri diğerine 'Gel ilme gidelim' o dahi 'Ben ilmi ne bileyim' dese, kâfir olur demişlerdir."[59]

Görüldüğü üzere Birgivî, elfâz-ı küfür kapmanda Hanefî fıkıh kitaplarında yer alan fetvâları, "demişlerdir" diyerek eserinde nakletmektedir. Onun kaynak olarak istifade ettiği eserler Mütekellim Hanefîler'in değil kelâmdan uzak duran Fakih Hanefîler'in eserleridir. "Ben Müslümanın diyen" birine karşı verilen bu fetvalarda, "niyet okuma yöntemi (!)" kullanıldığı açıktır. Bu fetvalar, kelâm ilmi kötüdür veya haramdır anlayışı ile kelâm yönteminden uzaklaşan Hanefî fıkıhçıların din anlayışlarını en iyi yansıtan ibretlik örneklerdir. Bunları okuyan birileri, okuduklarını doğru kabul ederek uygulamaya çalışsa, toplumsal barış açısından istenmeyen durumlarla karşılaşılması muhtemeldir. 2018 Türkiye'sinde daha çok görünür hale gelen ve tekfir silahını kullanmaya meyleden bazı Hanefî grupların, aktardığımıza benzer fetvalardan etkilendikleri ihtimali, dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Büyük günah işleyenlerin "dinden çıktıklarını" ve taklidi iman sahibi Müslüman halkın "Mümin olmadıklarını" iddia edenlerle mücadele eden Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin duruşları dikkate alındığında, tekfirde aceleci davranılmasının ve niyet okuma üzerinden bu tür fetvaların verilmesinin Hanefî-Mâtürîdî din anlayışı ile örtüşmediği söylenmelidir. Zaten bu tür

[54] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 117.
[55] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 117.
[56] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 117.
[57] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 118.
[58] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 118.
[59] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 118.

fetvâlara dair eser kaleme alanların kelâmı, bir anlama yöntemi olarak kullanmadıkları kendi beyanları ile bilinmektedir. Bu vesile ile Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri'nde Kelâm ve İslam Mezhepleri Tarihi derslerinin okutulmasının, toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında ve ayrışmanın engellenmesinde ne denli önemli bir etkiye sahip olduklarını belirtmek yerinde olacaktır. Kelâm ilmi yasaklayıp sadece Akaid derslerine eğitim sistemlerinde yer veren İslâm ülkelerde, mezhebî ayrışmanın nisbeten fazla olmasının bu açıdan da araştırmalara konu edilebileceği düşünülebilir.

3. BİRGİVÎ'NİN ZÜHD ANLAYIŞI VE TASAVVUFA BAKIŞI

Birgivî, ilmin öğrenmekle fıkhın ancak çalışmakla elde edileceğini belirtmektedir. Öğrenme, çalışma ve gayreti dışlayan keşif ve ilham gibi Allah'tan hazır bilgi gelmesini beklemeyi gerekli gören anlayışlara ise karşı çıkmaktadır. Onun ifadesi aynen şöyledir: "İlim ancak keşif yoluyla elde edilir. Onu kazanmaya çalışmaya ihtiyaç yoktur, diyorlar. Bu bir yalan, sapıklık ve aldatmadır. Çünkü ilim farzdır. O da öğrenmekle elde edilir". Birgivî, ilham hakkında da benzer hatalı görüşlerin olduğunu şöyle dile getirmektedir: "Sahabîler, bana ilham edildi' dememişlerdir. Eğer bu mutasavvıflar, kendilerine keşif yoluyla bilgi verildiğini ve sahabîlerin ulaşamadığı bir makama ulaştıklarını iddia ediyorlarsa, onlar bid'atçıdırlar. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinden çıkmışlardır".[60]

Birgivî'nin aktarılan ifadeleri ve bu kapsamda eserinde yer alan diğer görüşleri, onun keşf ve ilhama bilgi kaynağı olarak değer veren bir tasavvuf anlayışını benimsemediğini göstermektedir. Dolayısı ile onun bu tarz bir tasavvuf anlayışını değil zühd ve takva temelli bir dini hayatı tercih ettiği söylenebilir. Onun tasavvuf yolunda gördüğü hataları tashihe çalışması, Hanbelîlik veya Vehhâbîlik'te görülebilen bir tarzda tasavvuf düşmanlığı değildir. Onun eleştirileri, Hanefî-Mâtürîdî geleneği ile uyumludur. Zira Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 380/990), *et-Taʿarruf li-mezhebi ehli't-taṣavvuf*'da sûfî olmadıkları halde sûfî görünen istismarcılardan şikâyet eder ve gerçek sûfîliğin yok denecek kadar azaldığını söyleyerek bu yolda görülen hataları tashihe çalışır: "Tasavvuftan anlamayanlar sûfîlik iddia etti. Tasavvufu kabul ettiklerini

[60] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 137.

dilleri ile ikrar edenler, davranışlarıyla bu yolu inkar etti. Tasavufu halka açıklama durumunda bulunanlar, tasavvuftan olmayan şeyleri tasavvufa soktu. Bu yoldan olmayan şeyleri bu yola nisbet etti".[61] Necmedin en-Nesefî (ö. 537/1142) ise *Risâle fî beyâni mezâhibi't-taṣavvuf* adlı risâlesinde Ehl-i sünnet anlayışına uymayan tasavvufî eğilimleri eleştirmekte ve reddetmektedir: "Bil ki tasavvuf yolunu tutanlar on iki fırkadır. Bunlardan sadece bir tanesi doğru yol üzeredir. Geriye kalanlar bid'at ve dalâlet içindedir. … Bid'at, dâlalet ve şekâvet içindeki mutasavvıfların yolundan, onlarla düşüp kalkmaktan ve kendilerine tabi olmaktan sakınınız. Bunları zelil etmek için çaba harcamak, şeriata göre farzdır. Nitekim Rasûlullah 'Kim bid'at sahibi olan bir kimseyi zelil kılarsa, Allah onu en büyük korkulardan emin kılar' buyurmuştur."[62] Görüldüğü üzere Birgivî'nin tasavvufa karşı tutumunun kaynağını Hanbelî veya Selefî olarak nitelendirilen akımlar içinde aramak isabetli değildir.[63] Hanefî gelenek içinde zühd anlayışını öne çıkarıp Ehl-i sünnet'e aykırı tasavvufî eğilim ve uygulamaları reddeden öncüler, Hanefî gelenek içinde zaten bulunmaktadır. Birgivî'nin yönetici ve idarecilerden uzak durulması yönündeki, "Zorunlu olmadıkça ellerindeki nimete göz dikerek kadılara, kumandanlara, yüksek memurlara ve zenginlere gitmek, bir çeşit alçalmadır".[64] tavsiyesi ve bu yöndeki uygulamaları, onun zühd anlayışını benimsediğini ve kendi hayatında da uyguladığını göstermektedir. Dolayısı Birgivî, keşf ve ilhama bilgisel bir değer atfeden bir tarikat mensubu değil zâhid bir Hanefî fakih ve mutasavvıf olarak karşımızda durmaktadır. Eserine verdiği *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* ismi de asıl tarikatın Hz. Muhammed'in açtığı, bilgiye

[61] Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: et-Taʿarruf li-mezhebi ehli't-taṣavvuf*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 51.

[62] Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Nesefî, "Risâle fî beyâni mezâhibi't-taṣavvuf", trc. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, ed. Editor (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 263, 267.

[63] Birgivî ve onun mirasını paylaşan söylemlerinin ağırlıklı olarak Hanefî gelenekten beslendiğini, bu nedenle de İbn Teymiyye'ye veya Selefîliğe indirgenemeyecek ölçüde yerel olduğunu hakkında bk. Mehmet Kalaycı, "Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema", *Sahn-ı Semân'an Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler - XVII. Yüzyıl)*, ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 454-455.

[64] Yüksel, *Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 120.

dayalı, sahih itikadı temel alan zühd ve ibadet yolu olduğu iddiasını içermektedir.

4. BİRGİVÎ'NİN BİD'ATLERLE MÜCADELE ANLAYIŞI

Birgivî'ye göre sözlük anlamı itibari ile bid'at, Sahâbe asrında sonra icat edilen her şeyi kapsayan genel bir isimdir. Buna karşın dini bir kavram olarak "Her bid'at dalâlettir"[65] hadisi kapsamındaki bid'at, Şâri'in söz, fiil, işaret veya izni olmaksızın dinin itikat ve ibadet alanında bir artırma veya eksiltmeye yönelik olarak sahâbe devrinden sonra ortaya çıkan her şeydir. O, itikat ve ibadet alanı dışında kalan yenilikleri ise bid'at-ı hasene (iyi bid'at) olarak değerlendirmektedir. Elek kullanmak, kepeği ayıklanmış buğday ekmeği yemek, minare inşa etmek ve kitap telif etmek, onun bid'at-ı hasene grubuna verdiği örneklerdir. Bu yeni uygulamalar ona göre dalâlet olarak değerlendirilemez. Ancak daha iyisi varsa terk edilerek onlar yapılmalıdır. Birgivî ibadet alanıyla ilgili minare inşa etmek gibi bid'at-ı hasene olarak isimlendirilen yeniliklerin ise dikkatli incelenmeleri durumunda bunlara dair Şâri'in işaret ve delâlet yoluyla izin verdiğinin anlaşılabileceğini savunmaktadır.[66]

Bir kişinin bid'atı nasıl tanımladığı ve bid'atlarla hangi araçlarla ve nasıl mücadele ettiği, onun din anlayışını belirlemede önemli bir göstergedir. Bilindiği üzere; mâruf (iyiliği) emretmek ve münkeri (kötülüğü) menetmek, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan İslam'ın önemli ilkelerinden birisidir.[67] *Emr bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* ilkesinin yerine getirilmesi, Hâricîler istisna edilirse farz-ı kifâye olarak kabul edilmektedir. Birgivî de aynı kanaati, "imkân dahilinde olup zarar vermemek kaydıyla farz-ı kifâyedir" şeklinde *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* adlı eserinde belirmektedir.[68] Bununla birlikte iyiliği emretme ve kötülüğü menetme uygulamasının kim veya hangi otorite tarafından ve nasıl yerine getirileceği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Özellikle zor kullanarak iyiliği yaptırmanın veya kötülüğü engellemenin ve daha özel olarak ise silâhla mücadelenin câiz olup olmadığı, en belirgin farklılık noktasıdır. Toplumda yeni

[65] Müslim, "Cumʿa", 43; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.
[66] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 51-53; Birgivî'nin bid'atlere karşı tutumu hakkında bk. Özkan, *Birgivî'nin Fıkhî Meselelere Yaklaşımı*, 73-79.
[67] Âl-i İmrân 3/104.
[68] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 396.

haksızlıklara ve fitnelere yol açılmasını engelleme amacıyla fiili müdahale yetkisinin sadece resmî kurumlara bırakılması, Ehl-i sünnet mezheplerinin ortak kanaati olarak tespit edilebilir.[69] İmam Birgivî, emr bi'l-ma'rûf kapsamında bid'atlarla ilmî ve fikrî yönden mücadele yolunu tercih eden ve görüşlerini gerek yazdığı eserler ve gerekse vaaz ve nasihat yolu ile yaymaya çalışan bir âlimdir. El ile müdahalede bulunma konusunda onun Ebû Hanîfe'ye atfettiği görüş şöyledir: "Fiili müdahale ile münkeri engellemek devleti yönetenlerin ve kadıların, dil ile değiştirmek âlimlerin, kalp ile buğzetmek ise halkın görevidir. Onun içindir ki Ebû Hanîfe, bir müzik aletinin, hâkimin izni olmaksızın kırılması halinde, eğer maddi bir değeri varsa tazmin edilmesi gerektiğine hükmetmiştir."[70] Bid'atlarla mücadele için gayret gösteren Birgivî'nin kendi yaşamında münkere fiili müdahalede bulunduğuna dair tarihi bir veri de bulunmamaktadır. Bu açıdan ondan etkilendiği düşünülen Kadızâdeliler hareketinin, özellikle Üstüvânî Mehmed Efendi'den (ö. 1072/1661) sonra, fiili müdahalede bulunma anlayışlarının kaynağını Birgivî'de veya sıkça okudukları *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*'de aramak isabetli görünmemektedir. Minare inşa edilmesinin bid'at-ı hasene olduğunu açıkça belirten Birgivî ile selâtin camilerdeki minarelerin bir tanesi bırakılarak diğerlerinin yıkılmasını savunan Kadızâdeliler, aynı anlayışa sahip değillerdir. Şeriate aykırı tasavvuf anlayışlarına karşı ilmî yönden mücadele eden Birgivî ile tekkelere saldırıp zarar veren hatta yıkan[71] Kadızâleliler, zihniyet açısından oldukça farklıdır. Ayrıca kaba ve dışlayıcı bir dil kullanan hatta tekfir silahını çeken Kadızâdeliler ile nezih ve ilmi bir uslüp tercih eden Birgivî'nin bu açıdan da benzemedikleri ortadadır. O, kötülüğü engellemek için yapılan müdahalenin kötülüğün artmasına veya başkasına zarar verilmesine sebep olması durumunda, *emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker* teşebbüsünü günah olarak nitelendirmektedir. Bu konunun önemini kavramak hususunda ise "Fitne, öldürmekten beterdir"

[69] Mezheplerin bu konudaki görüşleri için bk. Mustafa Çağrıcı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/138-141.

[70] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 396.

[71] Kadızâdelilerin fikirleri ve eylemleri hakkında bk. Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, 166-181.

(el-Bakara 2/191) âyetini dikkatlere sunmaktadır.[72] Bu konuyu, Birgivî'nin din anlayışını yansıtan bir tavsiyesi ile sona erdirmek onun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır: *Vasiyetim odur ki kalpceğizlerinizi mü'minlere su-i zan etmekten arındırın. Yani bir kimseyi azıcık alametle masiyet ve yaramaz fiil üzere anmayın. Mümkün oldukça salahına haml edin.*[73]

SONUÇ

Bu çalışmada, "İmam Birgivî Selefî mi, Mâtürîdî mi?" sorusuna Birgivî'nin itikadî görüşleri, dini anlama yöntemi, tasavvufa yaklaşımı ve bid'atlarla mücadele anlayışı tespit edilerek cevap bulunmaya çalışıldı.

Birgivî Mehmed Efendî'nin fıkıhta Hanefî, itikadî görüşleri itibari ile ise Mâtürîdî olduğu açıktır. Eserleri incelendiğinde onun savunduğu kelâmî görüşlerin, Mâtürîdîliğin temel ilkeleri ile uyumlu olduğu tespit edilebilmektedir. Bu açıdan onun Mâtürîdî din anlayışını benimsediği söylenmelidir. İstifade ettiği ilmi kaynakları da onun asıl olarak Hanefî-Mâtürîdî din anlayışının kaynaklarından beslendiğini ortaya koymaktadır.

Birgivî'nin *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye* adlı eserinde, kelâmı yasaklanan ilimler arasından ilm-i nücûm ile birlikte sayması ve "ihtiyaçtan fazla" bu ilimle ilgilenmenin yasaklandığını belirtmesi, kelâm yöntemini dini anlamının temel bir usûlü olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, te'vil yöntemini benimsemediği ve kullanmadığı tespit edilebilmektedir. Kelâm ilmine açıkça ve net olarak meşruiyet tanımamak, Mâtürîdî mezhebinin teşekkülünde rol alan İmam Mâtürîdî, Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve Ebû İshak es-Saffâr gibi öncü âlimlerin din anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Onun kelâma karşı bu bakışı, Hanefîler içinde Buhara Hanefîleri tarafından savunulan bir anlayıştır ve İmam Mâtürîdî'nin öncülüğünü yaptığı Semerkant Hanefîleri veya başka bir ifade ile Mâtürîdîler tarafından benimsenen din anlayışından farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla Birgivî'nin dini anlama yöntemini, Selefî veya Hanefî-Mâtürîdî olarak ifade etmek, durumu tam olarak açıklamaktan uzaktır. Bizim kanaatimiz, onun dini anlama yöntemi açısından Selefîliği değil Hanefîler içinde kelâma mesafeli duran Buhara Hanefîliğini tercih ettiği yönündedir. Başka bir ifade ile o, Mâtürîdîlerce temsil edilen kelâm

[72] Birgivî, *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye*, 330.
[73] Birgivî, *Vasiyyet-name*, 110.

yöntemini meşru gören Semerkant mütekellim Hanefîliğine karşı Fakih Hanefîliğini benimsemiş görünmektedir.

Birgivî'nin tasavvufa tamamen karşı olmadığı, kendi zamanında tarikat yapılanmalarında görülen bid'at ve hurafelerle mücadele amacı taşıdığı tespit edilebilmektedir. Bu tutumunun İbn Teymiyye veya Selefî anlayıştan etkilendiği şeklinde yorumlanması ise isabetli değildir. Hanefîler içinde bid'at ve hurafeler ile birlikte anılır hale gelen tasavvufî grupların eleştirilmesi geleneği zaten mevcuttur.

Birgivî, bid'atlarla ilim ve fikirle mücadele etme yolunu tercih etmiştir. O, münkeri engellemeyi devleti yönetenlerin ve kadıların, dil ile değiştirmeye uğraşmanın âlimlerin, kalp ile buğzetmenin ise halkın görevi olduğunu düşünmektedir. Dolayısı ile Kadızâdeliler'in doğrudan onun fikirlerinden beslendiğine yönelik ileri sürülen görüşler, durumu tam olarak yansıtmaktan uzaktır.

Sonuç olarak; Birgivî'nin fıkıhta Hanefî ve itikadî görüşleri itibariyle ise Matürîdî olduğu açık ve net olarak ortadadır. Buna karşın onun dini nassları anlamada ve yorumlamada kelâm yöntemini özellikle de Mâtürîdî kelâm yöntemini kullandığını söylemek mümkün görünmemektedir. O, *Semerkant Hanefîleri*'nce oluşturulan Mâtürîdî kelâm yöntemini kullanan bir Mâtürîdî mütekellimi değil; *Buhara Hanefîleri*'nce ana çerçevesi belirlenen kabullere uyan bir Hanefî fakihidir. Zaten onun eserleri de kelâm eseri türünde değil akaid risâlesi muhteviyatındadır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Said Nuri - Bulut, Zübeyir. "Akâidden Fıkha: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Elfâz-ı Küfür". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017): 897-920.

Arıkan, Adem. *Hanefiliğin Bidat Karşıtı Söylemi - Dâmiğatu'l-Mübtedi'în Örneği-*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2016.

Arıkan, Adem. "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Osmanlı'da İlm-i Kelâm Âlimler, Eserler, Meseleler*. Ed. Osman Demir v.dğr. 471-521. İstanbul: İSAR Yayınları, 2016.

Birgivî, Mehmed b. Pîr Ali. "Aḥvâlü'l-eṭfâli'l-müslümîn". *Resâilü'l-Birgivî*. Ed. Ahmed Hâdî el-Kassâr. 101-151. Lübnan: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.

Birgivî, Mehmed b. Pîr Ali. *Tuḥfetü'l-müsterşidîn fî beyâni fıraḳı mez̲âhibi'l-müslimîn*. Thk. Avni İlhan. "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 173-215.

Birgivî, Mehmed b. Pîr Ali. *Dâmiğatü'l-mübtedi'în kâşifetu butlâni'l-mülhidîn*. Thk. Abdurrahman es-Sâyih - Tevfîk Ali Vehbe. Kahire: Dârü'l-Afâki'l-Arabiyye, 1431/2010.

Birgivî, Mehmed b. Pîr Ali. *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye ve's-sîretü'l-Aḥmediyye*. Thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî. Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1432/2011.

Birgivî, Mehmed b. Pîr Ali. *Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)*. İstanbul: Dâru't-tıbâati'l-cedideti'l-ma'mûre, 1220/1805.

Birgivî, Mehmed b. Pîr Ali. *Vasiyyet-name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*. Haz. Musa Duman. İstanbul: R Yayınları, 2000.

Birinci, Ali. "Birgivî Risâlesi: İlk Dinî Kitap Niçin ve Nasıl Basıldı?". *Türk Yurdu* 112/ (1996): 13-14.

Çağrıcı, Mustafa. "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 138-141. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 100-102. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi.* İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Demir, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütekellim Hanefîler Örneği". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik – Mâturîdîlik)*. Ed. Cengiz Cuhadar - Mustafa Aykaç - Yusuf Koça. 1: 643-658. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Demir, Abdullah. "Mâtürîdî Âlimi Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Kelâm Müdâfaası". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/1 (Haziran 2016): 445-502. https://doi.org/10.18505/cuifd.12582.

Demir, Abdullah. "Mâtürîdî Gelen-ekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri: Mâverâünnehirli Mütekellim Hanefîlerin Din Anlayışı". *Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-I Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III*. Ed. Recep Alpyağıl. 19-48. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-ʿArab.* Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed. *Mecmûʿu fetâvâ*. Thk. Abdurrahman b. Muhammed Kāsım. Medine: Mücemmau'l-Melik Fahd, 2004.

İlhan, Avni. "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 173215.

İnalcık, Halil. "Kanun (Mali Yönetim ve Kamu Yönetimi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 324-327. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Kadızâde, İslâmbûlî Ahmed b. Muhammed Emîn. *Cevhere-i Behiyye-i Aḥmediyye fî şerḥi'l-Vaṣiyyeti'l-Muḥammediyye.* İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1258.

Kalaycı, Mehmet. "Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema". *Sahn-ı Semân'an Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler - XVII. Yüzyıl)*. Ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz. 431-455. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: et-Taʿarruf li-meẕhebi ehli't-taṣavvuf*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Kılavuz, A. Saim. "Elfâz-ı Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 26-27. Ankara: TDV Yay., 1995.

Martı, Huriye. *Birgivî Mehmed Efendi.* Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Muhammed b. Abdilvehhâb. "Kitâbü'l-Cihâd". *Müʾellefâtü'ş-Şeyḫi'l-İmâm Muḥammed b. ʿAbdilvehhâb*. Ed. Abdülazîz er-Rûmî v.dğr. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, ts.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi (Makaleler-Araştırmalar).* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Ömer en-Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin. "Risâle fî beyâni meẕâhibi't-taṣavvuf". Trc. Süleyman Uludağ. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. Ed. Editor. Volume: 263-279. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 399-402. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Özkan, Mehmet. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Fakihi Muhammed Birgivî'nin Fıkhî Meselelere Yaklaşımı.* Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Omanlı Tarihi.* Ankara: TTK Yayınları, 1983.

Yüksel, Emrullah. *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri.* Ankara: TDV Yayınları, 2011.